

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Wydział Pedagogiki i Psychologii

RYSZARD BERA

ryszard.bera@poczta.umcs.lublin.pl

*Pedagogika bezpieczeństwa w kontekście współczesnych
zagrożeń w życiu społecznym*

The Pedagogy of Safety in the Context of Contemporary Dangers in Social Life

STRESZCZENIE

Bezpieczeństwo człowieka jest jego najważniejszą potrzebą i wartością, dlatego stanowi cel działania różnych podmiotów w życiu społecznym. Z jednej strony towarzyszy człowiekowi stałe poczucie zagrożenia (zarówno to realne, jak i wymaginowane), z drugiej zaś dążenie do bezpiecznego środowiska życia. Problematyka ta ma wymiar obiektywny, wynikający ze współczesnych zagrożeń w życiu społecznym, ale i subiektywny, stanowiący indywidualne poczucie bezpieczeństwa. O zagrożeniach w życiu społecznym należy zdobywać wiedzę, a także starać się je zrozumieć, poznając ich istotę i charakter oraz możliwości im przeciwdziałania lub ograniczenia, by na tej podstawie budować indywidualną, racjonalną ich ocenę oraz umiejętność adekwatnego reagowania na nie. Problematyka ta ma charakter interdyscyplinarny, w którym mieści się pedagogika bezpieczeństwa rozumiana jako wychowanie do bezpieczeństwa i dla bezpieczeństwa.

Słowa kluczowe: edukacja dla bezpieczeństwa; współczesne zagrożenia; pedagogika bezpieczeństwa

WSPÓŁCZESNE ZAGROŻENIA

Postęp cywilizacyjno-technologiczny oraz towarzyszące temu zjawiska globalizacyjne i umasowienie kultury, obok licznych pozytywnych aspektów rozwojowych, niosą nowe zagrożenia lub czasem potęgują te występujące od wieków, związane z możliwością utraty przez jednostkę takich wartości, jak: zdrowie, życie, różne swobody, wolność czy dobra materialne, tym samym czyniąc świat

ludzkiego życia mniej bezpiecznym, bardziej niestabilnym, nieprzewidywalnym. Czasem bezpieczeństwo człowieka jest zagrożone działaniem natury, której nie jesteśmy w stanie okiełznać, częściej jednak – działaniem intencjonalnym człowieka, który dąży do podporządkowania sobie innych i zniewolenia przez narzucenie władzy, własnego systemu wartości i stylu życia oraz działania eksploatorskie. Często dzieje się to w imię szczytnych haseł niesienia demokracji i pokoju. W rzeczywistości jest to walka o nowy podział świata i strefy wpływów. Opinia publiczna na niespotykaną skalę podlega w tym zakresie manipulacji mediów grających na ludzkim strachu i niskich instynktach (por. Bauman 2008).

Świat po rozpadzie wielkich przeciwstawnych bloków militarnych wcale nie stał się bardziej bezpieczny. Odżyły niemal odwieczne antagonizmy narodowe, podsycane narodowym szowinizmem. Konflikty regionalne i próby wprowadzenia nowego porządku geopolitycznego spowodowały niekontrolowany *exodus* ludności z rejonów objętych wojną. Przez Europę zaczyna się przelewać fala ksenofobii, podsycana strachem przed Obcymi i Innymi, podważając ideę otwartości, solidarności, tolerancji i edukacji międzykulturowej. Równowaga strachu między mocarstwami, zapewniająca światowy pokój, została zastąpiona asymetrycznością w występowaniu współczesnych zagrożeń, polegających na omijaniu silnych stron przeciwnika i jednocześnie atakowaniu miejsc wrażliwych, w zasadzie nieuchronnych (tzw. miękkich celów) (por. Pieczywok 2011). Do tych zagrożeń zalicza się przede wszystkim terroryzm i zorganizowaną przestępczość, wskazując szczególnie na potencjalną możliwość użycia broni masowego rażenia i wojny informacyjnej w cyberprzestrzeni. Nieodwracalne zmiany w życiu współczesnych społeczeństw, zagrażające ludzkiej egzystencji i całym zbiorowościom społecznym, Beck (2002) określił w kategoriach ryzyka. Ryzyko to obejmuje działania zagrażające pokojowi, kwestie ekonomiczne, społeczne, indywidualne – powodujące zagubienie jednostki i podważenie jej niezbywalnych praw podmiotowych.

Brak zrównoważonego rozwoju ekonomicznego wielu regionów i krajów nie tylko powoduje bezrobocie, ubóstwo, bezdomność i wykluczenie społeczne, ale też radykalizuje postawy ludności. Skrzętnie jest to wykorzystywane przez różne fundamentalizmy religijne i ruchy nacjonalistyczne. Rozwarstwienie społeczne, niejednokrotnie niemające uzasadnienia, potęguje agresję i przemoc. Często nieprzejednana walka polityczna, niska kultura debaty publicznej, brak zaufania i walka z autorytetami oraz towarzysząca tym zjawiskom agresja werbalna wprowadzają podziały i powodują trwałe antagonizmy społeczne, prowadząc do wykluczenia z życia społecznego, ekonomicznego i kulturalnego zarówno jednostki, jak i stygmatyzowane w tej walce grupy społeczne i zawodowe. Podważa to fundamenty bezpiecznego funkcjonowania społecznego (por. Bauman 2008; Majer, Urbanek 2016).

ISTOTA BEZPIECZEŃSTWA

Bezpieczeństwo człowieka jest jego najważniejszą potrzebą oraz wartością i dlatego stanowi cel działania różnych podmiotów w życiu społecznym. Z jednej strony towarzyszy człowiekowi stałe poczucie zagrożenia, tak to realne, o którym wspominałem, jak i wyimaginowane, tj. wynikające z indywidualnej wrażliwości i wyobraźni, z drugiej strony zaś dążenie do bezpiecznego środowiska życia (por. Gołębiowski 2015, s. 7). Bezpieczeństwo jawi się jako pewien stan jednostki lub grupy, który nie zawiera zagrożeń dla trwania, stabilizacji i rozwoju tych podmiotów, natomiast daje im poczucie pewności, oparcie w innych ludziach i systemie prawa. Kojarzone jest więc z porządkiem, spokojem oraz zdolnością do szybkiego reagowania na zjawiska zagrażające dobrostanowi jednostki lub grupy (por. Pieczywok 2011, s. 75). Mówiąc o bezpieczeństwie, mamy na myśli albo bezpieczeństwo personalne, dotyczące stworzenia jednostce takich warunków życia, które zapewnią jej pełny rozwój osobowy i osiągnięcie stanu samorealizacji, albo bezpieczeństwo strukturalne, obejmujące instytucje życia społecznego w wymiarze międzynarodowym, regionalnym, państwowym czy lokalnym. Mieszczą się tu także grupy dyspozycyjne, takie jak siły zbrojne, policja, straż graniczna, ratownictwo medyczne i inne (por. Maciejewski 2014).

Najczęściej, charakteryzując bezpieczeństwo, wskazuje się wartości, cele i cechy, które najpełniej je określają. Chodzi tu przede wszystkim o pewność istnienia i przetrwania jednostki lub grupy, warunki zapewniające zachowanie tożsamości tych podmiotów oraz optymalne funkcjonowanie w życiu społecznym. Ponadto obejmuje ono pełne zaspokojenie ich podstawowych potrzeb i obronę przed ich utratą, zapewnienie równowagi z konfliktogennym z natury otoczeniem, zapewnienie integralności i wolności, zapobieganie konfliktom i ochronę przed negatywnymi ich skutkami oraz zagwarantowanie dobrostanu warunkującego godne życie (por. Świniarski 1997, s. 173–174).

Problematyka bezpieczeństwa ma wymiar obiektywny, wynikający ze współczesnych zagrożeń w życiu społecznym, oraz subiektywny, stanowiący indywidualne poczucie bezpieczeństwa jednostki, będące reakcją na otaczającą rzeczywistość. Stanowi także praktyczne działania podejmowane przez wyspecjalizowane instytucje państwowe i liczne podmioty społeczne (organizacje pozarządowe, kościoły, stowarzyszenia, fundacje itp.). Bezpieczeństwo jest również przedmiotem naukowych analiz i koncepcji edukacyjnych (por. Świniarski 1997, 1999; Rosa 1995, 2005, 2010; Maciejewski 2014; Kunikowski 2010; Stępień 2010; Wiatrowski 2010; Skrabacz, Loranty 2016; Majer, Urbanek 2016). W refleksji filozoficznej nad bezpieczeństwem autorzy wskazujący na trwałe jego filary odwołują się najczęściej do tradycji: teologicznej, filozoficzno-teoretycznej i praktycznej. Świniarski (1999), dokonując przeglądu różnych koncepcji i stanowisk, stwier-

dza, że u podstaw tradycji teologicznej spoczywają takie wartości, jak: Pokój – Dobro – Dostatek. Chodzi tu w istocie o jedność pokoju, który jest stanowiony przez pokój z Bogiem (pokój teologiczny), z innymi ludźmi (pokój socjologiczny) i z samym sobą (pokój psychologiczny), a dalej – o czynienie dobra, a w szczególności troskę o: prawdę, sprawiedliwość, wolność, miłość i solidarność, wreszcie także o osiągnięcie dostatku. W koncepcjach nowożytnych pojawiają się z kolei takie wartości, jak np. u Monteskiusza: Przyjaźń i Prawo, u Kanta: Moralność – Prawo – Pokój, dla Comte’a jest to: Praca – Pokój – Szczęście oraz Praca – Pokój – Dobrobyt. Świniarski konstatuje, że wartości te, stanowiące filary bezpieczeństwa, współcześnie można sprowadzić do: empirycznego Dostatku i Dobrobytu, racjonalnego Prawa, Wolności i wyboru doskonalenia życia albo jego degradacji oraz prakseologicznej Nadmiarowości, wyrażonej w pluralizmie i elastyczności form istnienia (Świniarski 1999, s. 34–39). Wartości te pozostają zbieżne z wartościami ogólnoeuropejskimi zawartymi w Deklaracji Praw Człowieka, zaakceptowanymi przez kraje członkowskie Unii Europejskiej. Mają one służyć wychowaniu dla zapewnienia ludzkiego, godnego istnienia i stabilizacji, ale i przetrwaniu, rozwoju i doskonaleniu życia. Są one osią, wokół której powinno się kształtować koncepcje i programy wychowania do i dla bezpieczeństwa.

EDUKACJA DLA BEZPIECZEŃSTWA A PEDAGOGIKA BEZPIECZEŃSTWA

Problematyką bezpieczeństwa i występującymi jego zagrożeniami w różnym zakresie zajmuje się wiele dyscyplin naukowych, a każda z nich inaczej określa przedmiot swojego zainteresowania oraz metodologię poznania i opisanie różnych aspektów bezpieczeństwa. Od początku lat 90. ubiegłego wieku ważną rolę pełni edukacja dla bezpieczeństwa rozumiana jako określony system dydaktyczno-wychowawczy działalności rodziny, szkoły, wojska i innych grup dyspozycyjnych, środków masowego przekazu, organizacji młodzieżowych i stowarzyszeń, zakładów pracy oraz instytucji państwowych i samorządowych ukierunkowanych na kształtowanie umiejętności ważnych dla zapewnienia bezpieczeństwa (por. Jakubczak, Flis 2006; Cieślarczyk 2010; Stępień 2010; Jarmoszko, Kalita, Maciejewski 2016). Popularyzowana koncepcja edukacji dla bezpieczeństwa za główny cel obrała kształtowanie i rozwijanie świadomości obronnej obywateli, a cele szczegółowe sprowadziła do: przeciwdziałania zagrożeniom w czasie pokoju i w okresie wojny; wykształcenia poczucia odpowiedzialności za siebie, rodzinę i kraj; kształtowania gotowości do działania w obliczu zagrożeń i udzielania pomocy poszkodowanym, a także pozytywnego nastawienia prospołecznego (por. Kunikowski 2002, s. 12–133). Jak zauważa Stępień (1999a, 1999b), tak rozumiana edukacja dla bezpieczeństwa nie stanowi odrębnego systemu instytucji oświatowych ani nie jest traktowana jako specyficzna działalność pedagogicz-

na realizowana przez odpowiednio przygotowaną grupę ludzi, lecz jest ważnym elementem składowym wszelkiej edukacji oraz zdolności rozbudzania, kształtowania i umacniania świadomości obronnej. W konsekwencji „edukacja dla bezpieczeństwa” zastąpiła takie nazwy dla intencjonalnej działalności oświatowo-wychowawczej (edukacyjnej), jak:

- przysposobienie wojskowe (realizowane jako przedmiot w polskich szkołach w latach 1945–1967),
- przysposobienie obronne (realizowane od 1967 r., a obejmujące: wychowanie patriotyczno-obronne, organizację i taktykę ogólną, obronę cywilną, ochronę ludności przed bronią masowego rażenia, szkolenie sanitarne, ochronę przeciwpożarową, szkolenie strzeleckie, łączność, terenoznawstwo, musztrę wojskową i regulaminy wojskowe),
- obronne przygotowanie społeczeństwa,
- przygotowanie rezerw i przysposobienie wojskowe, które obejmowało: wychowanie obywatelskie, wychowanie wojskowe, wychowanie fizyczne i wyszkolenie wojskowe,
- edukacja obronna.

Edukacja dla bezpieczeństwa ma więc charakter interdyscyplinarny i stanowi edukację obronną społeczeństwa. W praktyce ciężar zainteresowań został przeniesiony na bezpieczeństwo instytucjonalne, dopiero w dalszej perspektywie lokując bezpieczeństwo personalne jednostki. A przecież ważne jest nie tylko funkcjonowanie instytucji państwa i obiektywny stan rzeczy odnoszący się do bezpieczeństwa określonych zbiorowości społecznych, ale też indywidualne poczucie jednostki dotyczące ponoszonego ryzyka i występujących zagrożeń w zakresie potencjalnego lub rzeczywistego ograniczenia jej możliwości rozwojowych czy utraty cenionych wartości. O tych zagrożeniach człowiek musi zdobywać wiedzę, starać się je zrozumieć, poznając ich istotę i charakter oraz możliwości im przeciwdziałania lub ograniczenia, by na tej podstawie był w stanie budować indywidualną, racjonalną ich ocenę oraz umiejętność adekwatnego reagowania na nie. Dlatego słuszna zdaje się być konstatacja, że bardziej duchowi filozofii wychowania dla (lub do) bezpieczeństwa odpowiada wskazanie na uwalnianie i rozwijanie ambiwalentnej natury ludzkiej, jej predyspozycji do dekonstrukcji i konstrukcji – wojny i pokoju – aby trwać, rozwijać się i doskonalić. W powyższym kontekście zasadne jest stwierdzenie, że idzie tutaj nie tylko o świadomość obronną, ale również o aktywność twórczą, nie tylko o walkę w obronie i konserwowaniu lub zapobieganiu zmianom w istniejącym stanie rzeczy, ale i tworzenie i konstruowanie nowego stanu rzeczy (por. Rosa 1995; Świniarski 1999; Adamkiewicz 2013). Rozwój człowieka wspomagany w intencjonalnym wychowaniu jest bowiem procesem zmian, które powinny prowadzić do pełnego rozwoju jego osobowości. W poszukiwaniu możliwości samorealizacji człowiek potrzebuje

oparcia w tym, co stabilne, co nadaje sens ludzkiemu godnemu życiu. Dlatego odwołuje się on do świata wartości, czyniąc z nich filary własnej egzystencji, oraz pragnie ładu, porządku i względnej stabilizacji. We współczesnym świecie, pełnym napięć, konfliktów i zagrożeń, na nowo trzeba odczytywać trwałe wartości kultury europejskiej, by czynić świat bardziej bezpiecznym. Chodzi o propagowanie miłości skłaniającej ku pokojowi, gotowości do walki jedynie w obronie własnej wspólnoty, wolności polegającej na uniezależnieniu od innych, pozwalającej na niezależny wybór własnego postępowania. Zawsze powinno tu być miejsce dla różnorodności i sprawiedliwości. Wybór strategii postępowania jest warunkowany nie tylko sytuacją społeczną, ale też przyjętą koncepcją wychowania wywiedzioną z natury człowieka – tym, co stanowi o jego człowieczeństwie. Temu wychowaniu powinna służyć pedagogika bezpieczeństwa, która nada szczególny wymiar bezpieczeństwu personalnemu, odwołującemu się do trwałych wartości kultury europejskiej, pedagogiki humanistycznej i psychologii humanistycznej.

Pedagogika bezpieczeństwa, wywodząca się z szeroko rozumianej edukacji dla bezpieczeństwa, ma szansę stać się subdyscypliną pedagogiki rozumianą jako wychowanie personalne do bezpieczeństwa i dla bezpieczeństwa. Stoi przed nią przede wszystkim zadanie wypracowania właściwego dla siebie paradygmatu. Dlatego pedagogika bezpieczeństwa powinna rozpatrywać problem zagrożeń występujących we współczesnym świecie oraz wskazywać drogi i sposoby im przeciwdziałania, aby zapewnić rozwój jednostki we wszystkich wymiarach. Tym samym powinna podjąć się próby odpowiedzi na zasadnicze pytanie, jak zapewnić poczucie bezpieczeństwa jednostce i warunki jej wszechstronnego rozwoju w wymiarze osobowym w kontekście współczesnych zagrożeń w życiu społecznym.

Wartością wiodącą we wspomaganium rozwoju człowieka powinno być zatem takie sposobienie do życia bezpiecznego i preferowanie takiego stylu życia, które zapewnia bezpieczeństwo nie tylko sobie, ale i innym ludziom. Przedmiotem i podmiotem wychowania do bezpieczeństwa i dla bezpieczeństwa jest człowiek narażony na współczesne zagrożenia w życiu społecznym, zwłaszcza zagrożenia militarne, ekologiczne, ekonomiczne, społeczne (bezrobocie, ubóstwo, wykluczenie społeczne) czy zagrożenia w cyberprzestrzeni. Wychowanie to powinno kształtować świadomość współczesnych zagrożeń i uwalniać naturalne predyspozycje człowieka do życia pozbawionego agresji, przemocy, kształtować poczucie odpowiedzialności za życie w pokoju oraz umiejętności współżycia z innymi w dialogu i poszanowaniu ich odmienności. W sytuacji zaś zagrożenia pokoju – kształtować postawy gotowości obrony dobra wspólnego.

Wychodząc naprzeciw wyzwaniom, które stoją przed polską pedagogiką, Komitet Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk powołał funkcjonujący przy Komitecie Zespół Edukacji dla Bezpieczeństwa. Idea tej szerokiej formuły

ma na celu spożytkowanie dorobku wielu środowisk naukowych podejmujących problem wychowania do i dla bezpieczeństwa. Chodzi tu zarówno o diagnozę aktualnych potrzeb wychowawczych, jak i wypracowanie koncepcji adekwatnych do występujących zagrożeń.

BIBLIOGRAFIA

- Adamkiewicz M. (2013), *Filozoficzne i społeczne aspekty bezpieczeństwa*, Warszawa: Wydawnictwo WAT.
- Bauman Z. (2008), *Wspólnota. W poszukiwaniu bezpieczeństwa w niepewnym świecie*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Beck U. (2002), *Spoleczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- Cieślarczyk M. (2010), *Współczesne postrzeganie edukacji do bezpieczeństwa i obronności*, [w:] J. Kunikowski (red.), *Bezpieczeństwo i obronność w świetle współczesnych wyzwań i potrzeb. Ujęcie naukowe, pedagogiczne i edukacyjne*, Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej.
- Gołębiowski J. (2015), *Anatomia bezpieczeństwa*, Warszawa: Difin.
- Jakubczak R., Flis J. (2006), *Bezpieczeństwo narodowe Polski w XXI wieku*, Warszawa: Bellona.
- Jarmoszek S., Kalita C., Maciejewski J. (2016), *Nauki społeczne wobec problemu bezpieczeństwa (wybrane zagadnienia)*, Siedlce: Wydawnictwo UPH.
- Kunikowski J. (2002), *Wiedza i edukacja dla bezpieczeństwa*, Warszawa: Bellona.
- Kunikowski J. (2010), *Edukacja obronna i edukacja dla bezpieczeństwa*, [w:] J. Kunikowski (red.), *Bezpieczeństwo i obronność w świetle współczesnych wyzwań i potrzeb. Ujęcie naukowe, pedagogiczne i edukacyjne*, Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej.
- Maciejewski J. (2014), *Grupy dyspozycyjne. Analiza socjologiczna*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Majer P., Urbanek A. (2016), *Bezpieczeństwo społeczne. Ewolucja, instytucje, zagrożenia*, Warszawa: Editions Spotkania.
- Piecznyk A. (2011), *Wybrane problemy z zakresu edukacji dla bezpieczeństwa. Konteksty – zagrożenia – wyzwania*, Warszawa: Wydawnictwo AON.
- Rosa R. (1995), *Filozofia bezpieczeństwa*, Warszawa: Bellona.
- Rosa R. (2005), *Filozofia i edukacja dla bezpieczeństwa. Wybrane aspekty ontologiczne, aksjologiczne i prakseologiczne*, Siedlce: Wydawnictwo AP.
- Rosa R. (2010), *Filozoficzno-metodologiczne aspekty pedagogiki i edukacji dla bezpieczeństwa*, [w:] J. Kunikowski (red.), *Bezpieczeństwo i obronność w świetle współczesnych wyzwań i potrzeb. Ujęcie naukowe, pedagogiczne i edukacyjne*, Siedlce: Wydawnictwo AP.
- Skrabacz A., Loranty K. (2016), *Bezpieczeństwo społeczne w demokratycznym państwie: perspektywa personalna i strukturalna*, Warszawa: Wydawnictwo AON.
- Stępień R. (1999a), *Edukacja dla bezpieczeństwa w świetle przemian we współczesnej pedagogice*, [w:] R. Rosa (red.), *Edukacja do bezpieczeństwa i pokoju w jednoczącej się Europie. Teoria i zastosowanie*, Siedlce–Plewiska: IP WSR-P.
- Stępień R. (1999b), *Teoretyczne zagadnienia edukacji dla bezpieczeństwa*, [w:] L. Kanarski, B. Rókićki, J. Świniarski (red.), *Bezpieczeństwo personalne i strukturalne wobec wyzwań społecznego świata*, Warszawa: Wydawnictwo AON.
- Stępień R. (2010), *Przełamywanie stereotypów w myśleniu o przysposobieniu obronnym i edukacji dla bezpieczeństwa*, [w:] J. Kunikowski (red.), *Bezpieczeństwo i obronność w świetle współ-*

- czesnych wyzwań i potrzeb. Ujęcie naukowe, pedagogiczne i edukacyjne*, Siedlce: Wydawnictwo AP.
- Świniarski J. (1997), *O naturze bezpieczeństwa. Prolegomena do zagadnień ogólnych*, Warszawa–Pruszków: Agencja Wydawnicza ULMAK.
- Świniarski J. (1999), *Filozoficzne podstawy edukacji dla bezpieczeństwa*, Warszawa: MON, Departament Społeczno-Wychowawczy.
- Wiatrowski Z. (2010), *Na drodze do nowej subdyscypliny pedagogicznej – pedagogiki obronności i bezpieczeństwa*, [w:] J. Kunikowski (red.), *Bezpieczeństwo i obronność w świetle współczesnych wyzwań i potrzeb. Ujęcie naukowe, pedagogiczne i edukacyjne*, Siedlce: Wydawnictwo AP.

SUMMARY

Safety is the most important human need and value; hence it is the goal for many entities in social life. On the one hand, people are accompanied by a constant sense of danger, both real and imagined. On the other hand, they seek a safe living environment. These problems have an objective dimension stemming from contemporary dangers in social life as well as a subjective dimension associated with the individual sense of safety. One should learn about and try to understand dangers in social life, their essence and character as well as the possibilities of combating or minimising them. On this basis, an individual rational assessment of these dangers and the ability to properly respond to them can be built. Thus, this is an interdisciplinary problem that includes the pedagogy of safety, i.e. education and upbringing for safety.

Keywords: education for safety; contemporary dangers; pedagogy of safety